

Streszczenie

Rozprawa *Krajobrazy sensualne w literackich wyobrażeniach Krakowa Młodej Polski i XX-lecia międzywojennego* realizuje założenia *urban studies*, pojmowanych jako nauka synkretyczna, w której skład wchodzi między innymi: antropologia, historia, literaturoznawstwo. W kontekście badań nad literackim opisem Krakowa krajobrazy sensualne stanowią nowy projekt, chociaż wpisują się w trend określania zmysłowych pejzaży miast w pracach z zakresu poetyki przestrzeni. Materiał badawczy stanowiły polskie utwory literackie dotyczące Krakowa, napisane w dwóch epokach, porównywalnych czasowo i stylistycznie, połączonych szerokim pojęciem modernizmu.

Praca składa się z ośmiu rozdziałów. Pierwszy przedstawia kwestię antropologii zmysłów oraz krajobrazów sensualnych w świetle dotychczasowych badań oraz metodologię wykorzystującą narzędzia antropologiczne związane z percepcją zmysłową. Prezentuje także konwencje opisowe krajobrazów zmysłowych realizowane w omawianych latach w literaturze. Następne rozdziały proponują sensualne podejście do konkretnych pejzaży Krakowa według Arystotelesowskiego ujęcia zmysłów.

Rozdział drugi został poświęcony analizie krajobrazu wizualnego. Kraków odbierany był wzrokowo przez podmioty literackie często z perspektywy mobilnej, sytuującej tradycyjnego *flâneura* w środkach komunikacji: tramwaju, samochodzie, pociągu, a także w łodzi płynącej po Wiśle. Z kolei technika unieruchomienia wycinka krajobrazu w kadrze ułatwiała focalizację wzroku i uwagi na detalu architektonicznym lub niebanalnym ujęciu pejzażowym. Modernistyczny styl w architekturze dwudziestolecia międzywojennego kierował percepcję optyczną pisarzy na oś wertykalną i jej głównym parametrem czynił wysokość. Literacki krajobraz krakowski zyskał także nowe oblicze kolorystyczne, co związane było z wpływami impresjonistycznymi, a potem formistycznymi w polskim malarstwie.

W rozdziale trzecim uwaga skupiona została na pejzażu dźwiękowym. Literatura obfituje w audytywne opisy miasta, zarówno gwaru ulic, jak i elementów muzyki klasycznej oraz ludowej, przenikającej z przedmieść i wsi. W Krakowie rozbrzmiewały melodie dzwonów, pieśni patriotyczne i rewolucyjne, a z drugiej strony piosenki kabaretowe, wodewile, wreszcie tradycyjne *soundmarki*: hejnał, krakowiak, bicie dzwonu Zygmunta. Szczególne znaczenie symboliczne twórcy przypisywali szumowi wiślanych fal oraz ciszy. Można zauważyć inklinację do przedstawiania w sposób audytywny ważnych momentów historycznych. Audiosfera wyjątkowo dobrze odzwierciedliła przemiany cywilizacyjne w Krakowie na przestrzeni omawianych trzydziestu lat.

Krajobraz olfaktoryczny – omówiony w rozdziale czwartym – ujawnił krakowskie wyspy zapachowe – rozsiane w różnych kierunkach skupiska nieprzyjemnych woni o różnych proveniencjach. Ich dominacja doprowadziła do percepcji miasta jako zapachowego *locus horridus*. Z kolei aromaty – głównie naturalne, utworzyły archipelag wiodący od Rynku Głównego, szlakiem krakowskich pogrzebów (kwiaty, kadzidła, drewno), na południe, w stronę Wisły i katedry wawelskiej. Osobną grupę stanowiły zapachy aktywizujące pamięć bądź wywołane z pamięci. Te oscylowały przede wszystkim wokół historycznego centrum miasta.

Tematem piątego rozdziału jest pejzaż smakowy. Kraków został przedstawiony jako miasto zakorzenione w kręgu środkowoeuropejskiej wspólnoty kulinarnej o granicach wyznaczonych nie tyle przez austro-węgierską administrację, co zasięg konsumowania podobnych potraw. Literatura, oprócz opisów spożywanych dań, wskazała na kulturotwórczą rolę konsumpcji, umieszczając Kraków w strefie wpływów wiedeńskiej kultury kawiarnianej oraz podkreślając lokalne rytuały kulinarne. W pejzażu gustatorycznym ważne miejsce zajmują przejmujące opisy głodu w mieście. To zjawisko, widoczne zwłaszcza w dwudziestoleciu międzywojennym, wyostrzało pozostałe zmysły, przez co miasto oddziaływało na podmioty percypujące ze wzmożoną siłą, a krajobraz ten stał się szczególnie wyrazisty. Imaginacyjna kulinarna mapa Krakowa pozwoliła uporządkować ten bardzo rozległy zakres tematyczny.

Pejzaż haptyczny, na którym koncentruje się rozdział szósty, ukazuje Kraków jako miejsce bez określonego kształtu, często przedstawiane w ruchu. Osobliwie literatura wykazała skłonność do animizacji poszczególnych obiektów, ulic, przestrzeni. Autorzy poszukiwali dynamiki we wklęsłościach i wypukłościach architektonicznych oraz w ruchomych elementach krajobrazu (na przykład w postaciach figurek emausowych kiwających się na sprężynach). Z drugiej strony, składniki miasta oddziaływały na cielesność podmiotów, wywoływały reakcje somatyczne, a następnie afektywne. Ten pejzaż najbardziej ze wszystkich zwraca uwagę na podmiot i jego cielesność.

W siódmym rozdziale rozprawa sugeruje, że rozpoznanie krajobrazu jest możliwe tylko przy współdziałaniu całego *sensorium*. Jest to wniosek wypływający z analiz krajobrazów polisensorycznych, zarówno synestezyjnie łączących wrażenia, jak i zestawianych w autonomiczne sensualnie sekwencje. Krajobrazy te są heterogeniczne, nie stanowią monolitu, ponieważ dotyczą odmiennych wymiarów. Mimo to, jednoczesny odbiór wieloma zmysłami nie osłabia poszczególnych elementów *sensorium*, ale skutkuje wręcz powstaniem pełniejszej jakości wrażeń, co było sugerowane w poprzednich częściach, jednak tutaj znalazło uzasadnienie. Ukazano także związki między poznaniem polisensorycznym a historią, pozwalające na odkrycie wewnętrznych warstw miejskiego palimpsestu.

Ostatni rozdział zawiera wnioski. Orientacja sensoryczna pozwala spojrzeć na Kraków inaczej niż przez pryzmat mitów budowanych przez lata, a wzmocnionych w poetyce XIX wieku (zarówno romantycznej jak i pozytywistycznej). Kraków przestaje być wyłącznie narodowym symbolem i jako taki funkcjonować głównie w przestrzeni abstrakcyjnej. Okazuje się złożonym metatekstem, który opowiada o sobie za pomocą bodźców stymulujących wzrok, węch, słuch, dotyk czy smak pojedynczo lub w kombinacjach. Pejzaże: wizualny, audytywny i gustatoryczny są najbardziej charakterystyczne dla literackich reprezentacji Krakowa, najmocniej wybrzmiewają i wydają się mieć najszerszy zasięg.

Literackie opisy poszczególnych krajobrazów wyodrębniają miejsca i obiekty w mieście, często nieznane, rzadko opisywane (jak na przykład wiadukty, lokale). W świadomości czytelniczej konkretne lokalizacje zaczynają posiadać stałe lub tymczasowe kolory, odgłosy, smaki. Miasto w takiej optyce zyskuje nowy wymiar egzystencjalny jako organizm tętniący życiem. Deskrypcje uwarunkowane sensualnie zwracają też uwagę na miejsca, budynki, ulice, które zniknęły z pola percepcji współczesnego czytelnika czy mieszkańca Krakowa, jak na przykład: plac Latarnia, Dzika Łąka, Gimnazjum św. Jacka, Cygarfabryka. W imaginariu czytelniczym zostają reaktywowane mosty, kawiarnie, trakty, bramy, rogatki. Wreszcie rozprawa odsłania, obok dzieł znanych autorów, utwory i sylwetki pisarzy rzadko czytanych, a również wpisanych w pejzaż tego miasta właśnie poprzez literackie deskrypcje Krakowa oparte na kryterium sensualności.